

# SITUAȚIA ECONOMICĂ A BISERICII UNITARIENE DIN TRANSILVANIA. 1944-1948

Artur LAKATOS\*

## THE ECONOMIC SITUATION OF THE UNITARIAN CHURCH OF TRANSYLVANIA

### Abstract

Based on extensive archive researches, in particular on the Church's own records, the Study focuses on the special issue of the economic situation of the Unitarian Church of Transylvania. Special attention is paid to the evolution of the estates of the Church, to its sources of revenue and to the 'management' of these funds, given the growingly peculiar circumstances of the first years after World War II. The study also discusses the rather questionable successes' of the ecclesiastical administration in dealing with the changing local and regional framework and in particular to the rise and growth of the Communist regime.

**Key words:** Unitarian Church, Economics, Agriculture, Ecclesiastical schools

Biserica unitariană în prezent nu este una mare și numeroasă, dar una care a jucat mare rol în istoria Transilvaniei. Este o religie protestantă specifică maghiarimii, deși, până la sfârșitul secolului al XVII-lea, era religia a multor sași, care ulterior s-au convertit la lutheranism<sup>1</sup>. În Transilvania, în prezent are mai puțin de 80000 de credincioși. Este o religie cu tradiții mari, fiind fondată în secolul XVI-lea, și avea între credincioși lui oameni ca principele Ioan Sigismund, Brassai Sámuel, Giorgio Blandratta, etc.

### *Evoluția Bisericii Unitariene*

Timp de secole, biserica unitariană a făcut față competiției cu celelalte religii recepte, aceștia din urmă acceptându-l ca pe un cult religios cu care merită discutat și acționat împreună, deși unitarianismul respinge una din tezele principale a catolicismului, ortodoxiei și protestantismului reformat, negând existența Sfintei Treimi și considerând pe Isus numai Fiul lui Dumnezeu, dar nu și ființă dumnezească. Mai ales în epoca post Trianon, când Transilvania a devenit parte a statului român, biserica unitariană și-a dezvoltat relațiile mai ales cu celelalte culte minoritare, adică romano-catolică, reformată și evanghelică, nu refuză colaborarea însă nici cu celelalte biserici.

La unitarieni există relativ cele mai puține atacuri la adresa cultelor neoprotestante. Pe plan internațional încearcă să dezvolte relații bune cu alte culte protestante, în primul rând cu comunitățile unitariene din tot globul, dar și cu alte culte protestante. Această biserică este destul de laicizată și deschisă spre cooperare cu celelalte culte, și nu refuză de loc nici idea ecumenismului. Un rol important au jucat școlile bisericesti unitariene,

---

<sup>1</sup>Gál Kelemen, *A kolozsvári unitárius kollégium története (1558-1900)*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézeti Rt. nyomása, 1935, I kötet, p. 26.

\* Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, lakatosart@yahoo.com

mai ales gimnaziile din Turda și Cristuru Secuiesc, dar și colegiul de la Cluj, despre care academicianul Bodor András, fost director al acestei instituții scria că *era nu numai în context național, dar și în context european un unicat*.<sup>2</sup>

În perioada interbelică, biserica unitariană s-a simțit a fi discriminat din cauza legii ce reglementa componența Camerei Deputaților și Senatului României. Conform acestuia, episcopul oricărei biserici, care avea peste 200000 de credincioși, a devenit membru de drept al Senatului, fără alegeri. Astfel biserica cu tradiții mari, dar cu un număr de credincioși redus n-a putut să beneficieze de un episcop senator propriu.<sup>3</sup> În urma acestuia, conducerea bisericii a și formulat un memorandum adresat către Rege, și miniștri Alexandru Lapedatu și Tancred Constantinescu, datat pe 7 martie 1926, întocmit atât în limba română, cât și în maghiară, pe care l-a dus la București notarul principal al Bisericii, György Boros la București,<sup>4</sup> document în care se menționează printre altele<sup>5</sup>:

*Chiar dacă numărul credincioșilor și a parohiilor noastre, prin vârtoarea vremii din deceniile trecute, a și scăzut, suntem încă un factor cultural considerabil, deoarece prin devotamentul și sacrificiilor credincioșilor noștri pe lângă școlile noastre elementare mai întreținem șapte gimnazii. Avem academie teologică, diferite asociații în cadrul bisericii, care au filiale prin provincie, patru reviste bisericești, o bibliotecă din 60000 de volume, din care secția teologică i-am și oferit cu multă dragoste, în cadrul unei cooperări, spre folosință corpului profesoral al Institutului Teologic Ortodox. Cu toți dintre pastori bisericii noastre au pregătire de nivel de studii superioare, și mulți din ei au studiat anual în străinătate, cu ajutorul fraților noștri în religie din străinătate, și în prezent avem patru studenți novici în instituții de studii superioare din străinătate, în Anglia și în Franța.*

*Această greutate culturală și istorică a bisericii noastre a fost recunoscut până acuma atât de guvernul maghiar, cât și în urma schimbării de imperiu de după război de către statul român, când în legislativul țării reprezentantului bisericii noastre i s-a asigurat loc în continuu.*

În paginile următoare se va face o prezentare a situației economice a bisericii unitariene, așa cum s-a găsit acesta reflectată în documentele arhivelor bisericii. Se va concentra asupra două lucruri: activitatea Comisiei Economice a Bisericii, fondată după război, și asupra interferențele economice care au influențat două mari instituții de învățământ unitariene, Colegiul Unitarian din Cluj și școala economică din Cristuru Secuiesc.

### 1. Activitatea Comisiei Economice

Pe 13 decembrie 1945, Consiliul Reprezentativ al Bisericii a decis crearea unei Comisii Economice, care să aibă între îndatoririle sale:

- a) să exercite atribuții de control privind gestionarea averilor bisericești.
- b) să elaboreze și să pună în practică planuri și strategii privind administrarea fondurilor bisericești, atât la nivel general, cât și la nivelul parohiilor
- c) să fie un organ de audit și de control atât în cazul Biserici, cât și în cazul parohiilor în legătură cu probleme economice și mai ales de patrimoniu
- d) orice alt fel de atribuție, cu care Consiliul Reprezentativ al Bisericii, sau Consiliul Superior al Bisericii îl însărcinează.

Au devenit din oficiu, membri al Comisiei:

<sup>2</sup> Bodor András, *A vallásszabadság és a kolozsvári unitárius iskola*, Keresztény Magvető, 99 évfolyam, 1. szám. 1993, 40 o.

<sup>3</sup> Vogel Sándor, *Európai kisebbségvédelem, erdélyi nemzetségpolitikák*, Edit. Pro Print., Csíkszereda (Miercurea Ciuc), 2001, p 170-171.

<sup>4</sup> AEUT. II/A. 25. B.ü. Fondul "plângeri generale bisericești și minoritare". (Sérelmek. Általános és kisebbségi). 2030/124. 2030-1924.

<sup>5</sup> AEUT. II/a. B. ü. 2030/124. f 1-2.

1. președintele Comisiei de Pensii, sau în lipsa acestuia, primul lui consilier.
2. intendentul economic al bisericii
3. contabilul bisericii
4. executorul însărcinat cu administrarea moștenirii averii Bors.

Pe lângă aceste persoane se mai aleg cinci reprezentanți, care au cunoștințe economice. Alegerea lor se făcea de către Consiliul Superior al Bisericii, aceștia primind un mandat de 6 ani. Ei erau: Dr. Gál Zsigmond, dr. Abrudbányai Géza, dr. Gyarmathy Árpád, dr. Tamás István și Tana Ferenc, dar în acest caz numai provizoriu, până la următoarea ședință de Consiliu, când membri se vor alege în conformitate cu regulamentul aprobat. În postul de președinte al comisiei a fost numit Gál Miklós, superintendent bisericesc, alegerea vicepreședintelui fiind lăsat în seama membrilor comisiei, care în modul dorit de ei, îl vor alege pe acesta din rândurile lor. Cu această ocazie au fost numiți administratorii pădurii de la Vâlcele, responsabilitate primită de Lőrinczy Zoltán și Rázmány Mór.

#### a. Debutul activității comisiei

Pentru prima lui ședință, care a avut loc pe 7 martie 1946, Comitetul Economic a primit de la conducerea bisericii dezbaterile următoarelor problematice:

1. Situația bunurilor din moștenirea Bors, cu deosebită atenție asupra faptului că moșia din Ceanu Mare trebuie valorificată cât se poate de repede.
2. Folosirea în scopuri cât se poate de variate, prin desconcentrare și descentralizare, al uneltelor și bunurilor din patrimoniul bisericii care servesc scopuri agricole și forestiere, pentru ca instituțiile bisericii (cum ar fi școlile) și angajații acestora să beneficieze de ele într-un mod cât se poate de eficient și economicos.
3. Folosirea mai eficientă a patrimoniului bisericesc.
4. Elaborarea unui plan economic atotcuprinzător, pe baza realităților de actualitate, în scopul eficienței și al competitivității.<sup>6</sup>

Președintele, juristul Gál Miklós, era o persoană foarte respectată în cadrul administrației Bisericii. Din 1936 a fost șef de secție, cu acord ministerial<sup>7</sup>, ulterior devenind superintendent. N-a participat însă, probabil din cauza altor îndatoriri, la majoritatea ședințelor, atribuțiile sale fiind preluate de vicepreședintele Gál Zsigmond.

Primele ședințe. La prima ședința ordinară, erau prezenți, pe lângă vicepreședintele care prezida ședința, Adorjáni Géza, Abrudbányai Géza, Gyarmathy Árpád, Lőrinczy Zoltán, Szathmáry János, Tana Ferenc. Prima decizie, luată în unanimitate, era de natură administrativă. Cum președintele și vicepreședintele comisiei au devenit prin funcție membri al Consiliului Reprezentativ, în funcția de membru delegat în acest organism a devenit dr. Gyarmathy Árpád, simplu membru în Comisie. Pe lângă aceasta s-a discutat și problema moștenirii Bors. Iau cunoștințe despre îndemnizații și dezbate posibilele probleme legate de procesul intentat de pastorul Szathmáry Miklós împotriva bisericii<sup>8</sup>

În 4 aprilie 1946 se face o modificare în componența Comisiei. În locul lui Abrudbányai Géza, care din membru ales devine membru de drept prin calitatea lui de președinte al Comisiei de Pensii, se alege membru Abrudbányai Ede.<sup>9</sup>

O altă ședință regulată se ține în 2 mai 1946, la care au participat președintele Gál Miklós, vicepreședintele Gál Zsigmond, Abrudbányai Géza, Gyarmathy Árpád, Adorjáni Géza, Lőrinczy Zoltán, Tana Ferenc și Szathmáry János. Cu această ocazie se adresează o cerere către Consiliul Reprezentativ prin care se sugerează ca în cazul locuințelor și caselor

<sup>6</sup> AEUT. Gazdasági ügyek intézése [Gestionarea problemelor economice]. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1264/1945.

<sup>7</sup> AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1264/1945.

<sup>8</sup> AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 472/1946.

<sup>9</sup> AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 471/1946.

află în proprietatea bisericii beneficiarii să fie, în primul rând, angajații Bisericii, în al doilea rând, cei angajați în instituțiile de învățământ ai bisericii, și numai în urma acestora alte persoane, din afară, dar totodată beneficiul să se facă în schimbul unor plăți corecte, și se aprobă în cazul cooperativei *Magisz*, care își închiria sediul într-un imobil bisericesc aflat pe strada Kossuth nr 5., ca să-și afișeze firma pe deasupra intrării. Se aprobă raportul lui Adorjányi Géza, administratorul moșiei de la Ceanu Mare, care prezintă afacerile curente, ca și valoare și volumul beneficiilor de pe urma acestuia, și apare, la nivel de idee, vânzarea minei de ghips de la Mischiu, dar nu se adoptă nici o hotărâre în acest sens.

Cu privire la instituțiile Statului, se formulează și se adoptă o plângere, adresată atât către Ministerul Agriculturii, cât și către Comitetul Central de Reformă Agrară, prin care Biserica protestează împotriva abuzurilor comise pe parcursul punerii în aplicare a reformei agrare în cazul proprietăților de la Săndulești și Vâlcele, eveniment cu ocazia căruia s-a expropriat și din terenurile bisericii, într-un mod ilegal.<sup>10</sup>

Dezvoltarea activității comisiei. În 13 iulie 1946 s-a ținut o altă ședință la care au participat Gál Zsigmond, Gyarmathy Árpád, Adorján Géza, Szathmáry János. Problematika ședinței se gravita în jurul școlii economice, problemele legate de întreținerea acestuia, precum și de lărgirea pepinierii acestuia. Se creionează și o strategie propagandistică, în urma aplicării căreia nu numai din zona Cristurului și al Odorheiului Secuiesc să vine elevi, ci din tot teritoriul Transilvaniei. Se mai decide protestul împotriva deciziilor – considerate de a fi de Comisie – abuzive ale Comitetului Județean de Reformă Agrară din județul Turda-Arieș, prin care de multe ori proprietățile bisericii sunt considerate a fi proprietăți de absenteiști, și s-a procedat la fel și cu moșia lui Bors Albert, din Ceanu Mare, pe care aceasta l-a lăsat ca moștenire Bisericii.

Se mai găsește o mențiune importantă în procesul verbal al ședinței: Comisia a luat cunoștință nu numai de faptul că Biserica a cumpărat-o de la colonelul Ștefan Tătărescu în data de 4 februarie 1946 fabrica de ghips din Moldovenești, dar pentru acest lucru Adorján a primit și comision de negociere<sup>11</sup>, fapt cel puțin surprinzător în cazul unui cult bisericesc, dar fapt care demonstrează o anumită deschidere față de un sistem mai flexibil de plată și premiere decât cel clasic, bazat pe supunere ierarhică și obligații abstracte.

Următoarea ședință s-a ținut în 31 iulie, la care au fost prezenți: Gál Zsigmond, Adorján Géza, Gyarmathy Árpád, Lőrinczy Zoltán, Szathmáry János, Tamás István și Tana Ferenc. Problematika ședinței se învârtea în jurul situației și evenimentelor de la Săndulești: furturile dese și masive în livadă, precum și profanarea mormintelor soldaților căzuți ai Armatei Roșii reprezentau problemele majore, prima mai mult economic, cea de-a doua mai mult de imagine în fața autorităților. S-a decis totodată ca organele competente să acționeze în problema recvirării a doi cai de către armata sovietică, ce s-a făcut în schimbul unor bonuri, și s-a decis și faptul că trebuie să se intereseze juriști Bisericii în legătură cu donația decedatului episcop Józán Miklós către surorile Fodor, deoarece situația acestui act li se părea a fi foarte neclar.<sup>12</sup>

În luna septembrie, în data de 9, se ține o ședință foarte scurtă, cu participarea lui Gál Zsigmond, Abrudbányai Géza, Gyarmathy Árpád, Lőrinczy Zoltán, Szathmáry János, Tana Ferenc și Voska Dezső, în care s-a dezbătut și analizat greutățile școlii economice, și s-a luat cunoștință, și în mod oficial, de deciziile Consiliului Reprezentativ.<sup>13</sup>

## 2. Restrângerea activității comisiei

La ședința din 28 octombrie 1946 au participat Gál Zsigmond, Abrudbányai Géza, Adorján Geza, Gyarmathy Árpád, Lőrinczy Zoltán, Szathmáry János, Tana Ferenc, Vuda Dezső. Conform raporturilor venite în legătură cu efectuarea reformei agrare, în cazul lui Mezőnagycsány jumătate din moșie a fost expropriată, la Săndulești însă proprietatea bisericească a scăpat datorită intervenției UPM-ului. Deoarece în ultimul caz bunăvoința

<sup>10</sup> AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 651/1946.

<sup>11</sup> AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1012/1946.

<sup>12</sup> AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1099/1946.

<sup>13</sup> AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1649/1946.

UPM-ului era dovedită, Comisia a recomandat Consiliului reprezentativ ca să ia cunoștință de înștiințare într-un mod favorabil, dar totodată să contacteze conducerea superioară a UPM-ului, pe care să-l întrebe politicos, dacă știu, că delegatul UPM-ului în Comisia Agrară de Împroprietărire din județul Turda-Arieș protestat când era vorba de exproprierea unor posesii de biserică românească (ortodoxă, greco-catolică sau al unui alt cult : nu se precizează în procesul verbal), în timp ce nu a făcut același lucru și în cazul proprietății bisericii unitariene de la Ceanu Mare.

În legătură cu terenul dăruit de fostul episcop József Fodor la Săndulești exprimă că acestea din urmă nu s'îndreptățite și că l-ar fi înșelat pe episcop, și tot în cazul Sănduleștiului se propun măsuri grave împotriva hoților de vie. Apare un caz destul de rar în legătură cu un imobil aflat în inima orașului Cluj: se propune transformarea încălzirii clădirii din str. Kossuth nr5. , din încălzire cu cărbune și cu lemne în încălzire pe bază de petrol, totul pe cheltuiala chiriașilor.<sup>14</sup> În următorul an o să mai aibă loc câteva ședințe mai scurte și cu problematică mai restrânsă, după cum urmează:

**Ședințele de la sfârșitul lui 1946 și prima jumătate a lui 1947.** În 19 decembrie 1946 participă președintele Gál Miklós, Gál Zsigmond, Abrudbányai Géza, Gyarmathy Árpád, Lőrinczy Zoltán, Szathmáry János și Tana Ferenc. În discuție era acordarea unui aviz în legătură cu propunerea unei persoane fizice, care își oferea serviciile pentru reconstrucția unor clădiri de pe piața Széchenyi (actuala Mihai Viteazul). Decizia a fost amânată.<sup>15</sup>

În 13 februarie 1947 are loc o altă ședință, cu un număr destul de redus de participanți: Gál Zsigmond, Abrudbányai Géza, Lőrinczy Zoltán, Szathmáry János și Tana Ferenc. Această ședință a fost convocată personal de episcopul Kiss Elek, pentru dezbaterile legate de proprietatea Bors. Se mai votează acordarea în împrumut colectivului "Kaláka" a unui cuptor de dimensiuni mari, cu condiția ca oricând biserica are nevoie de acest cuptor, să i să stea la dispoziție.<sup>16</sup>

În 20 februarie participă la ședință cei care au participat și până atunci în mod regulat, și exită un singur punct : dezbaterile problemei taxei de închiriere a exploatarea de ciment de la Săndulești, pe care îl folosea fabrica de ghips de la Turda. Se propune mărirea acestei taxe, în procesul verbal nu se găsește însă nici o indicație în legătura cu soarta acestei propuneri.<sup>17</sup>

În 14 aprilie, tot cu participanți standard se discută despre cele întâmplate în jurul moșiei Bors, și se ia cunoștință de taxele juridice legate de acțiunile în justiție legate de acestea.<sup>18</sup> În 2 mai, este prezent la ședință și președintele Gál Miklós, dar întrunirea a fost prezidată totuși de Gál Zsigmond. Singura problemă discutată era punerea în funcțiune a unei mașini de tors într-una din școlile industriale de fete a bisericii.<sup>19</sup>

**Reorganizarea comisiei.** În 1947 se modifică regulamentul de funcționare al Comisiei Economice. Într-o ședință al Consiliului Superior al Bisericii cu 25 voturi pentru, 21 voturi împotriva se modifică regulamentul de funcționare al acestuia în sensul că membri aleși ai acestuia vor primi un mandat de patru ani,<sup>20</sup> în 1948, competențele și structura acestuia se va schimba și mai mult. Prin modificările competențelor, Comisia Economică devine dintr-un organ consultativ organul principal al Bisericii în probleme economice, membri lui putând fi numai experți în economie.

Președintele, ca și vicepreședintele de altfel, nu mai este numit, ci ales dintre membrii Comisiei, de către ceilalți membri, cu ocazia primei ședințe din noul mandat. Vicepreședintele în mod obligatoriu trebuie să vine din rândurile membrilor aleși, și dacă președintele nu este clujean, vicepreședintele trebuie să fie în mod obligatoriu. Membri din

<sup>14</sup> AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1648/1946.

<sup>15</sup> AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1974/1946.

<sup>16</sup> AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 309/1947.

<sup>17</sup> AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 593/1947.

<sup>18</sup> AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 594/1947.

<sup>19</sup> AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 828/1947.

<sup>20</sup> AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 1310/1947.

oficiu sunt: superintendentul bisericii, președintele comisiei de pensii, consilierul juridic și președintele comitetului financiar. Membri aleși nu mai sunt aleși de organele superioare centrale ale bisericii, ci sunt propuși de unitățile teritoriale, fiind numai validați de către Consiliul Superior.<sup>21</sup>

Comisia Economică se reorganizează în 26 septembrie 1947. Din păcate n-am găsit în documentul referitor la acest lucru întreaga compoziție a noii Comisii, doar câteva mențiuni. Meritele fostului vicepreședinte, ale lui Gál Zsigmond, sunt recunoscute printr-un laudatio în procesul verbal, urmașul lui devenind Abrudbányai Ede.<sup>22</sup> Cu ocazia ședinței din 12 decembrie 1947 se regăsește îndemnizația, în bani și în natură, al administratorului proprietăților rurale, al lui adorján Géza, pe perioada 1 noiembrie 1947-1 octombrie 1948, care s-a votat la propunerea lui Abrudbányai, și conține următoarele<sup>23</sup> :

Pentru moșia din Ceanu Mare: 3000 lei lunar, 100 kg de grâu pe an, 400 kg de cucuruz pe an, întreținerea a 7 oi pe timpul iernii și 5% din venitul net al moșiei.

În cazul moșiei de la Săndulești: 300 de kg de fructe, în proporția raselor de fructe cultivate, dar acest volum nu poate depăși 10% din volumul întreg al producției pe an, 20 de litri de vin, 2 litri de țuică.

În cazul moșiei de la Vâlcele: 3000 lei lunar, 100 kg de grâu pe an, 400 de kilograme de cucuruz, întreținerea a 7 oi pe timp de vară și de iarnă, și 5% din venitul net al moșiei.

## 2. Situația proprietăților rurale ale Bisericii

În general se observă o preocupare mare din partea bisericii față de proprietățile din mediul rural, nu doar în cazul proprietății generale, ci și cu privință la averile parohiilor. Acest fapt este cel mai vizibil în urma decretului ministerial dat de ministerul agriculturii, Traian Săvulescu, în data de 3 septembrie 1947, în care interzice arendarea terenurilor cultivabile. În urma acestui decret Consiliul Superior decide că terenurile bisericii vor fi lucrate de p-acum încolo de către zilieri plătiți<sup>24</sup>, și nu riscă sancțiuni din cauza unor eventuale arendări. Faptul că au îndemnat spre acest lucru pe preoți din teritoriu, deși nu i-a convenit acest lucru, denotă un raționament dezvoltat și un tact deosebit de evoluat.

Dorința lui Săvulescu de a schimba situația, dacă ar fi fost posibil, reiese și din scrisoarea din 30 septembrie 1947 către episcopul Vásárhelyi János, în care se afirmă<sup>25</sup>:

*...în circulară nu am făcut nici un fel de referire privind obținerea suspendării ordonanței, deoarece, succesul nefiind garantat, n-am vrut să dăm speranțe iluzorii credincioșilor noștri, iluzii care ar fi putut fi periculoase prin crearea unor obstacole în fața aplicării legii.*

De altfel, aparent principalul motiv al lipsei de satisfacție în legătură cu ordonanța era – cel puțin la nivel declarativ – nu pierderea unor venituri din arendare, ci problemele care se ivesc prin acesta în legătură cu cultivarea pământurilor parohiale din sate, deoarece în multe cazuri nici preoții, nici cantorii nu puteau, din diferite motive, să facă acest lucru.

### a. Inițiative administrative

Pentru analizarea problemelor, precum și pentru a propune anumite soluții, s-a întrunit Comisia Economică, sub conducerea vicepreședintelui Abrudbányai (18 octombrie). Ea a analizat în ordinea cronologică a sosirilor reclamațiile parohiilor din teritoriu și i-au propus pentru fiecare câte o soluție, prin respectarea legii, după cum urmează<sup>26</sup>:

<sup>21</sup> AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 23/1948.

<sup>22</sup> AEUT. Gazd ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 1453/1947.

<sup>23</sup> AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 1785/1947.

<sup>24</sup> Gazd ü. 1514/1947.

<sup>25</sup> Gazd. ü. 1423/1947.

<sup>26</sup> Gazd u. 1423/1947.

**Dârjiu :** s-a sugerat preotului ca în viitor, pentru evitarea neplăcerilor cu autoritățile statului, nu producția de iarbă necesită să fie vândută, ci să fie cosită de către parohie sau de angajații acestuia, și otava și fânul să fie vândute prin licitație publică, nu dreptul de a cosi pe fâneț, salarizarea zilierilor ocazionali să se facă în bani, nu în natură, și indiferent de volumul și calitatea producției anuale, doar pe bază de muncă depusă.

**Mediaș:** cu ocazia reformei agrare și parohia a primit un iugăr de pământ, întabulat în cartea funciară cu acte în regulă. Se sugerează ca cultivarea acestuia să se facă în conformitate cu legile statului.

**Cornești:** se sugerează ca de p-acum încolo cultivarea terenului să se facă de către preot, iar în lipsa acestuia, de către administrator.

**Iara de Jos:** De acum încolo să nu se mai arendeze pășuni. În limita posibilităților, pășunea, pe care au pășcut până în acea clipă oile unor ciobani care plăteau chirie pentru acest lucru, trebuie transformată, în limita posibilităților, în pământ arabil. Însă și în cazul terenurilor arabile, să nu se detașeze de la reglementările legale privind înseminarea și cultivarea acestora.

**Hărănglab:** se ordonă respectarea legii, cu supravegherea efectuată de preot și de administrator.

**Cluj:** se cer date noi, deoarece din cele existente nu se vede clar apartenența ( adică dreptul de proprietate ) al terenurilor aflate în folosința preotului și al clopotarului.

Existau însă și cazuri în care parohiile locale au propus niște soluții originale, de care organele superioare ale bisericii au luat cunoștință. Consiliul presbiterian din comuna Bihor, județul Bihor, a decis, în 13 octombrie, că deoarece preotul nu dispune nici de curte, nici de unelte agricole, administratorul – și cu fiul acestuia- vor gestiona și cultiva pământurile, din forțe proprii.<sup>27</sup> În 9 decembrie la Acațeni tot consiliul presbiterilor a decis ca pământul va fi cultivat în *clacă*,<sup>28</sup> deoarece preotul singur n-ar avea posibilitatea, și aceste decizii puteau fi numai aprobate de către organele superioare. Se pare că legătura dintre organele centrale- aspecte de gestionare a averilor din teritoriu n-a slăbit nici în anul 1948, luând mai multe măsuri în sensul sporirii eficienței al acestora.

Astfel printr-o hotărâre al Consiliului Reprezentativ Superior din 5 aprilie 1948 se decide ca administratori să administreze aceste fonduri, dar acolo unde este cazul se pot crea comitete economice locale.<sup>29</sup> Alt document indică către preoți liniștirea în legătură cu decizia fiscală nr. 138/1948, adoptat în 10 iulie 1948, prin care se introduce impozitul forfetar, progresiv pe terenurile agricole, decizia fiind analizată de juriști Bisericii care au ajuns la concluzia că acest sistem de impozitare îi este favorabilă Bisericii.<sup>30</sup>

## b. Venituri și cheltuieli

Biserica Unitariană a avut cele mai importante proprietăți agricole la Săndulești, Vâlcele și Ceanu Mare, precum și câteva exploatații de ghips, ciment și calcar din zona Arieșului. Situația proprietăților de imobile din orașul Cluj este ilustrată prin datele următoare, aflate într-un document cu caracter sintetizator, prin care se urmărește evoluția acestora. Documentul, datat pe 5 august 1947, afirmă, printre altele<sup>31</sup>:

*Cu sfârșitul anului 1944 s-a pus capăt unei jumătăți ai acestor vremuri și a început o eră nouă. Din punct de vedere economic joacă o importanță deosebită, deoarece s-au refăcut din nou legăturile cu unitățile noastre din Transilvania de Sud, prin*

<sup>27</sup> Gazd ü. 1423/1947.

<sup>28</sup> Gazd u. 146/1947.

<sup>29</sup> Gazd ü. 429/1948.

<sup>30</sup> Gazd. ü. 869/1948.

<sup>31</sup> Gazd ü. 748/1947.

care iarăși patrimoniul important: pădurile din Vâlcele, moșiile din moștenirea Bors de la Săndulești, Ceanu Mare și Moldovenești, precum și alte imobile au intrat sub administrarea și supravegherea directă a centrului de la Cluj.

În continuare se prezintă un tabel pe baza dării de seamă din 1943 :

Fond	Venituri	Cheltuieli
Fond comun	105637 pengő 78 fillér	36863 pengő 72 fillér
Fondul "Berde"	9020 pengő 54 fillér	2204 pengő 83 fillér
Fondul Sala-Gálfalvi	5562 pengő	7185 pengő 41 fillér
Fondul instituției sanitare	1112 pengő 40 fillér	453 pengő 77 fillér
În total	121332 pengő 72 fillér	46705 pengő 73 fillér

După cum se vede, într-un an în care luptele războiului se dădeau departe de oraș, într-un an al consolidării relative, încasările din imobile îi depășeau aproape de trei ori cheltuielile. Această situație a evoluat în felul următor în 1944:

Fond	Încasări	Cheltuieli
Fond comun	88939 p 25 f	30378 p 29 f
Fondul Berde	8905 p 11 f	7754 p 89 f
fondul Sala-Gálfalvi	5335 p 40 f	4874 f 81 f
Fondul instituției sanitare	1122 p 70 f	201 p 75 f
În total	104302 p 46 f	43209 p 69 f

După cum se vede, în cazul anumitor fonduri, chiar dacă nu i-au depășit, dar sumele de cheltuieli s-au apropiat destul de mult de sumele încasărilor. Acest fapt s-a datorat mai ales cheltuielilor legate cu echiparea imobilelor cu cele necesare în caz de atac, precum și de instrucțiunile în caz de lupte. Aceste cheltuieli vor dispărea pe anul 1945, vor apare însă niște cheltuieli și mai mari, legate de reparații. Conform acestei situații noi și nefericite, datele tabelului se vor modifica pe 1945 în felul următor:

Fond	Încasări	Cheltuieli
Fond comun	6291,832 lei	3619426
Fondul Berde	636880	469793
Fondul Sala-Gálfalvi	305213	308222
Fondul instituțiilor sanitare	57794	55308
Total	7291719	4452749

Casele din fondul Sala-Gálfalvi au suferit îndeosebi avarii majore, fapt care s-a repercutat asupra finanțelor. Tabelul întocmit pe anul 1946 conținea următoarele date:

Fond	Încasări	Cheltuieli
Fond comun	47047271	26544107
Fondul Berde	4072 434	1149055
Fondul Sala-Gálfalvi	831894	585794
Fondul instituțiilor sanitare	386120	34495
Total	52337719	28313451

Se observă o creștere a încasărilor pe anul 1946, suma lor fiind de câteva ori mai mare decât în anul precedent, dar la fel s-a întâmplat și în cazul cheltuielilor. Cauzele acestor sume mai mari pot fi multiple : putea să contribuie inflația într-un mod major, dar și faptul că în acest an în urma consolidării situației s-a procedat la investiții majore în privința reparațiilor, pe de o altă parte, fluxul chirilor era una mult mai bună.

Au existat, conform textului din document, scurte perioade – cu adevărat scurte



– când una sau alta din spațiile bisericii au rămas fără chiriași, dar acestea erau cazuri izolate, și n-au durat niciodată mult. Totodată s-a întâmplat de câteva ori ca Primăria, în ciuda tuturor protestelor al episcopului să fi dat în folosință pentru perioade scurte, în mijlocul lipsurilor de imobile, imobile ale bisericii unor persoane private și juridice, ceea ce s-a întâmplat mai des, dar fără să fi avut aceste cazuri durate pe distanță.

### 3. Structurile de învățământ ale Bisericii Unitariene

Acest studiu n-ar fi complet dacă nu am vorbi și de rețeaua de instituții de învățământ al Bisericii unitariene, cu referiri în special asupra situației a două instituții: Colegiul Unitarian din Cluj și Liceul Economic din Cristuru Secuiesc. Este adevărat că instituțiile de învățământ școlar nu reprezintă prin definiție entități productive în domeniul economiei, dar trebuie luată în considerare că erau niște entități cu avere și patrimoniu propriu, evident, în anii imediat de după război s-au luptat cu multe greutăți, care vor fi prezentate în următoarele.

#### a. Evoluția structurilor și a calității învățământului unitarian

Din punct de vedere sentimental și de prestigiu, Colegiul Unitarian din Cluj era și este și în zilele de azi principalul motiv de mândrie al acestui cult confesional. Fondat încă în 1557 pe baza hotărârii Dietei de la Turda ca școală evangelico-luterană, din 1564 reformată, devine unitariană în 1556<sup>32</sup>, în urma activităților misionare reușite ale fondatorului religiei, Dávid Ferenc. Pentru întreținerea instituției principele Johannes Sigismund a donat 25% din dijma Clujului, venit pe care urmașii lui îl vor menține.<sup>33</sup>

**Epoca Principatului.** Primul rector al școlii a fost însuși Dávid Ferenc, iar în 1563 o altă figură nu mai puțin importantă preia această funcție, Heltai Gáspár.<sup>34</sup> Deoarece într-o vreme nu numai cetățeni maghiari ai orașului Cluj au adoptat această religie, ci și cei sași, o vreme a devenit un obicei că dacă rectorul în funcție era maghiar, urmașul lui să fie în mod obligatoriu sas, și viceversa. Astfel o să aibă școala câteva rectori sași ca Sommert, Pintzova, Femmich, Radecius, Stegmann, Baumgarthus, și pe ultimul, Jövedécsi (1690).

În urma morții lui Ioan Sigismund biserica unitariană a devenit aservită opțiunilor diferitor principii, fie reformați, fie catolici, care-și sprijineau cultele proprii. Ștefan Báthory de exemplu, catolic fervent avea între obiective recatolicizarea maghiarimii, dar a lăsat în pace celelalte culte, neluând personal măsuri împotriva acestora.

Urmașul lui, Sigismund Báthory iarăși a început să-i sprijine pe unitarieni, în 27 decembrie 1595 întărindu-i venitul de 1000 de forinți anual de până atunci, peste doi ani chiar dublând suma. Cei care i-au urmat au fost predominant adepți ai bisericii reformate, dar nu i-au persecutat pe unitarieni. Au venit vremuri grele însă pentru cultele protestante o dată cu pierderea independenței Principatului.

**Epoca Imperiului Habsburgic.** Imperiul ducea în Transilvania o politică de recatolicizare, fapt resimțit de cultele protestante nu numai pe plan confesional și politic, dar și economic. În 1693 unitarieni își pierd clădirea școlii în favoarea catolicilor, în urma acestuia fiind nevoiți să construiască o clădire școlară nouă, timp în care procesul didactic ia o pauză necalculată, cum casele desemnate de autorități nu corespundeau scopurilor.

Între 1693 și 1697 se mută instituția într-o clădire din piața centrală, dar numai pentru o perioadă scurtă. Influența mare asupra politicii curții imperiale al cardinalului catolic radical Kolonics a adus la expulzarea unitarienilor din proprietățile lor și din centrul orașului Cluj, în 1716. Astfel, Biserica este nevoită să-și construiască o clădire nouă pentru scopurile ei școlare, lucru îngreunat și de context, epidemii, secete, foamete.

<sup>32</sup> Bodor András, *Ibidem*, p 41.

<sup>33</sup> Gál György, *Múzsák és reények jegyében. Dolgozatok Erdély Unitárius Múltjáról*, Kiadja az Unitárius Egyház (publicat de Biserica Unitariană), Cluj-Napoca, 2001, p 8.

<sup>34</sup> În cele ce urmează, urmăim lucrarea lui Gál Kelemen, *A kolozsvári unitárius Kollégium története (1598-1900)* [Istoria Colegiului Unitarian din Cluj], Budapest (Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézeti Rt. nyomása), 1935, I, pp. 11, 26, 31, 39, 165, 181-202, 204, 248.

Cioma din 1719 a făcut ca în 1720 colegiul să funcționeze cu 9 elevi și 6 cadre didactice, având în registru încă cinci elevi care lipseau din diferite motive. Totuși, pe 7 noiembrie 1725 cumpără episcopul Pálffy Zsigmond și curatorul Teleki Ferenc terenul pe care se construia clădirea următoare, clădire în care în ziua de azi se află școala sanitară. Construcția acestuia s-a finalizat în 1806.

**În vremea Austro-Ungariei.** La sfârșitul secolului al XIX-lea, pe baza donației fostului elev Berde Mózes, în valoare de 100000 forinți biserica decide ca să construiască pentru studenți lui o clădire nouă, impozantă și prin frumusețe și dimensiuni. Proiectul aparține arhitectului Pákei Lajos, și el absolvent al colegiului.

Clădirea a fost inaugurată în 27 septembrie 1901, în condiții festive. A fost proiectată pentru găzduirea comodă a unui număr de 380 de elevi, fiind dotată și cu diferite laboratoare bine echipate după standardele vremii, cu cantină și cu internat. Clădirea însă nu servea numai scopurile colegiului, ci a devenit și sediul Episcopiei și cel al Teologiei, păstrându-și aceste funcții și până-n ziua de azi.<sup>35</sup>

**Calitatea învățământului.** Nivelul educației în acest colegiu este ilustrat și prin faptul că muți absolvenți de-ai lui au studiat ulterior la universitățile din Frankfurt, Padova, Wittenberg, etc.<sup>36</sup> Pe lângă numele lui Pákei și Berde, mai sus menționați, trebuie să-i mai amintim dintre absolvenți nume precum cei ai lui Mikó Imre, Székely Mózes, Brassai Sámuel, Kriza János, Berde Áron, Paleologus Jakab<sup>37</sup>

În perioada interbelică directorul al cărui personalitate a marcat procesul educațional din instituție, transformat după legislația românească în liceu, era chiar autorul monografiei colegiului, Gál Kelemen, iar în 1948, când în urma naționalizării se desființează instituția ca atare, director era absolventul care a studiat și la Oxford, viitorul academician Bodor András, care scria cu mândrie în 1993<sup>38</sup>:

*Această școală clujeană a contribuit timp de 437 în spiritul libertății religioase, al toleranței interetnice și interconfesionale, la educarea tineretului transilvănean și reprezintă o pată de mare valoare în istoria educațională a întregii Europe.*

O altă instituție școlară importantă din perspectiva bisericii după cel de-al doilea război mondial era Liceul Economic din Cristuru Secuiesc, care o vreme în urma războiului s-a mutat temporar la Cluj. Despre starea inventarului, precum și despre greutățile acestora privind aprovizionarea va fi vorba în următoarele pagini.

## **b. Costuri și proprietăți ale Bisericii**

Conform unui document din fondul Colegiului, în 24 ianuarie 1946, pe baza experiențelor anilor precedenți Consiliul reprezentativ al Bisericii adoptă modificări privind întreținerea colegiului, adică contribuția diferitor organe ale bisericii la suportarea cheltuielilor, care conținea următoarele cu încălzirea, iluminatul, apa și canalizarea, plata asigurărilor împotriva unor eventuale calamități, curățenie, impozite, slarizarea personalului contractual. Din păcate, nu am găsit atașat bugetul cu cheltuielile și încasările din anul financiar încheiat sau bugetul prevăzut pe anul imediat următor, dar și datele procentuale reprezintă o sursă valoroasă de informații în ceea ce privește modificările intervenite în structura finanțărilor interne<sup>39</sup>:

<sup>35</sup> DJAn-Cluj. Catalogul fondului 164. Colegiul Unitarian. Studiul introductiv al lui Gaál György, *Scurt istoric*. 10 septembrie 1984.

<sup>36</sup> Kathona Géza, *Erdélyi unitárius tanulók külföldön 1711-ig*, "Keresztény Magvető", 1979. p 30-36.

<sup>37</sup> Szócs Judit (ed), *Kolozsvári iskolák éltetői*, Edit. Studium, Cluj-Napoca, 1996, p 5-6.

<sup>38</sup> Bodor, ibidem, p 46.

<sup>39</sup> AEUT. Fondul Ko Á, *Kollegiumi ügyek* [Probleme ale Colegiului]. Cutia nr. 194. Doc nr. 1338/1945. 184.

Organ bisericesc	Contribuția până în acel moment	Contribuție din acel moment
Birourile centrale ale Episcopiei	28%	22%
Colegiu gimnazial (surse proprii)	35%	25%
Internatul Gimnaziului	29%	20%
Institutul Teologic	6%	10%
Liceul industrial de fete	-	10%
Internatul liceului	-	8%
Convict	-	5%

Este de observat că până în acea clipă majoritatea cheltuielilor erau suportate de instituții centrale vechi ale bisericii, acest sistem însă se restructurează prin încorporarea în categoria contribuabililor fapt ceea ce pare să sugereze anumite greutăți noi, pe care prin această cale se încearcă să fie contrabalansate.

**Proprietăți clujene.** Într-un alt document se găsește contribuția în funcție de numărul și mărimea clădirilor la fondul comun orașean al bisericii, în 28 martie 1946<sup>40</sup>.

Clădire	Sumă de contribuție
Noua clădire a fondului general	480 lei
celelalte clădiri ale fondului general	260 lei
clădirea Colegiului	460 lei
Clădirile fondului familial Berde	120 lei.

Un alt inventar interesant este cel al locuinței episcopale, care se găsea în clădirea Colegiului. Nu trebuie să ne gândim la ceva palat luxos, aparent era vorba de un simplu apartament, echipat cu toate cele necesare, dar fără să fie ceva demn de invidiat. Deci, inventarul locuinței episcopului Kiss Elek în 1947 conținea următoarele :

Încăperi: 2 camere, bucuătărie, baie și un culoar<sup>41</sup>.

Inventarul camerei interne: ușă dublă cu geamuri desticla, o sobă tip "Hardmouth", 2 ferestre cu câte zece ochii fiecare și policandru, cel din urmă fiind proprietatea personală al episcopului.

Camera externă: două uși duble, o sobă de teracotă , 1 conector, o fereastră cu zece ochii, o bucată de perdea închisă , o lampă.

Bucătărie: 2 uși, o fereastră cu 10 ochii, 2 întrerupătoare, 2 robinete cu chiuvetă, 2 conectoare, o bucată de lampă care se folosește atârnat.

Baia: o ușă, două ochii de fereastră, 2 căzi de băi din porțelan , 1 cazan pentru încălzirea apei, 2 chiuvete cu robinet, 1 WC englezesc având tub cu apă, o lampă.

Culoarul: o fereastră cu zece ochii, 2 contoare pentru citirea consumului de utilități, un întrerupător, o lampă și un perete despărțitor.

**Situația Liceului Economic.** Niște inventare la fel de interesante există și în cazul Liceului Economic, care pentru o perioadă scurtă s-a mutat din Cristuru Secuiesc în Cluj, pe str. Kossuth Lajos nr. 9.<sup>42</sup> Această instituție însă se va muta cu trecerea problemelor care i-au cauzat deplasarea înapoi la Cristuru Secuiesc, din mai multe motive, între care se afla și – mai ales între cele mai serioase- faptul că nu era numai o entitate școlară de consumare de resurse financiare, ci una care desfășura și producție de bunuri, fapt ceea ce l-a făcut ca să se poate autosuține parțial. Astfel la începutul anului 1946 directorul școlii își propune următoarele modificări în planul lui managerial către Episcopie legate de activitățile de

<sup>40</sup> AEUT. Ko. Á. Doc. nr. 442/1946. 186.

<sup>41</sup> AEUT. Ko. Á. 741/1947. 217.

<sup>42</sup> AEUT. Fondul Gi. Á., *Iskola állammal vonatkozó ügyei* [Problemele școlilor legate de stat]. Doc. 301/1945.

producție economică ale instituției<sup>43</sup>:

- a) desființarea cultivării pământului prin arendarea unor parcele
- b) punerea în funcțiune a creșterii de porci, păsări de curte și de albinărit cât se poate de repede
- c) creșterea substanțială a numărului vitelor aflate în proprietatea școlii
- d) transformarea treptată în pământ arabil a 16 iugăre de pădure
- e) exploatarea maximă a infrastructurii atelierului de rotar, adică utilizarea echipamentului acestuia în scopuri comerciale, pentru repararea și producerea unor mașini și unelte pentru populația satelor din jur
- f) inițierea tehnicilor de grădinărit pe terenurile aflate pe lângă râul Târnavă.

Conform cheltuielilor și încasărilor realizate pe anul 1946, bugetul final al instituției arăta în felul următor : cheltuieli totale 41337600 lei, încasări 31050000 lei, nevoi neacoperite din activitate proprie ( cheltuieli rambursate prin alte surse, inclusiv sprijinul episcopiei) 10287, 600 lei.<sup>44</sup> Iar mai târziu, pentru anul 1948 se prevede următorul plan de buget, înaintat pe baza următoarelor realități din anul școlar 1946/1947:

Încasări totale 64629 lei, cheltuieli totale 52369 lei.  
 Repartizarea veniturilor era rezultatul următoarelor surse:

Sursa venitului	Suma venitului
Rămas din anul financiar precedent	12260 lei
Alocațiile elevilor	40000 lei
Produse economice ( mai ales agricole)	280000 lei
veniturile pepinierii și al livezii	35000 lei
grădină și sferă	150000 lei
venituri din întreținerea animalelor	150000 lei
muncile de vară ale elevilor	42000 lei
Alte câștiguri neprevăzute	263686 lei

Pe baza acestor realizări, s-a propus spre acceptare către Consiliul Reprezentativ al Bisericii următorul proiect de buget, pentru anul școlar 1947/1948: buget cu rezultat zero cu suma de 942248 lei încasări/cheltuieli, plan de buget acceptat de Consiliul Reprezentativ în 7 iunie 1947, cu condiția ca veniturile să fie realizabile din surse proprii.<sup>45</sup> Evident, forate probabil că liderii bisericii s-au gândit deja că până la urmă tot va fi nevoie de finanțări pentru sonarea unui deficit bugetar, însă acest lucru era prematur de exprimat în momentul întocmirii unui plan bugetar.

### c. Efectele războiului asupra instituțiilor școlare ale Bisericii Unitariene

Majoritatea documentelor legate de aceste două școli conțin însă informații cu privire la aprovizionări, distrugerii și pierderi provocate în urma trecerii frontului prin oraș, precum și eforturile de reconstrucție și de înlocuire, cereri și primiri de ajutoare. etc. Astfel în cazul Colegiului un document ne vorbește de achiziționarea pe sumă mare a două sobe de tehnologie recentă pentru clădirea Colegiului, investiție necesară în 28 decembrie 1944 din motivul aprovizionării grele cu lemne de foc, existând nevoia de economisirea maximă a energiei termice.<sup>46</sup> Nici această investiție n-a rezolvat însă imediat problemele de încălzire din acea iarnă, dar dintr-un cu totul alt motiv: minele de cărbune din Aghireș nu-și puteau satisface obligațiile asumate față de Colegiu, deoarece Armata Roșie i-a recvirat stocul de

<sup>43</sup> AEUT. Gi. Á. 305/1945. 920.

<sup>44</sup> AEUT. Fondul Gi. B., *Gazdasági Iskola megszervezése* [Organizarea Liceului Economic]. 35444/1946.

<sup>45</sup> AEUT. Fondul Gi. D. 57-110. 1935-1948. *Gazdasági Iskola összefoglaló jelentései* [Rapoarte sintetice ale Liceului Economic]. Doc. 736/1948. 109.

<sup>46</sup> AEUT. Ko. Á. 1158/1944.

cărbune disponibil pentru scopurile ei militărești, fapt ce reiese dintr-o scrisoare oficială din 10 ianuarie 1945.<sup>47</sup> Soldați ruși de altfel au cauzat și alte probleme: cu ocazia trecerii lor prin Cluj au recvirat de la instituțiile Colegiului 50 de paturi, este drept că în schimbul unei proces-verbal de preluare, cu promisiunea solemnă că acestea vor fi retrocedați cât se poate de repede posibil.<sup>48</sup>

**Măsurile Episcopiei.** Direcțiunea cere de la episcopie în septembrie 1945, pe lângă cei 5 mp de cherestea existent deja în proprietatea lui pentru scopuri de reparații încă 10 mp de scândură, deoarece Colegiului nu are nici material, nici bani pentru efectuarea acestei aprovizionări.<sup>49</sup> O sumă concretă se acordă de către Consiliul Reprezentativ în 27 septembrie în valoare de 900000 lei reprezenta o alocație pentru reconstrucția fațadei clădirii, avariat în urma luptelor legate de trecerea de front.<sup>50</sup> Comanda pentru efectuarea acestor lucrări l-a primit maestrul arhitect Demény Sándor, care promitea să se apuce de lucru din 15 octombrie, principalul obiectiv fiind repararea distrugerii cauzate de un proiectil de tun.<sup>51</sup> Faptul că într-adevăr resursele erau limitate este ilustrat și prin documentul în care se cere material pentru repararea a 9ochii de geam, care s-au spart.<sup>52</sup>

Faptul că casa de fier a fost luată de Episcopie<sup>53</sup> nu ilustrează o eventuală răcire a relațiilor ci mai degrabă faptul că și Biserica așa cum era situația se confrunta cu greutăți financiare. De fapt, Episcopia a făcut tot timpul lobby pentru Colegiu la autoritățile publice, acest lucru este demonstrat și de scrisoare episcopului Kiss Elek către primarul orașului în care îi comunică acestuia că liceul ar avea nevoie de 300 de stânjani de lemne de foc care se transportă din pădure proprie, situată în hotarul localității Vâlcele, județul Turda, și i se cere ajutorul pentru buna desfășurare a acestui proces<sup>54</sup>, fiind vorba foarte probabil - deși în scrisoare nu este menționată - de mijloace de transport, precum și de garantarea siguranței transportului.

Nu se poate afirma, pe de o altă parte, că în toate ar fi fost Episcopia de acord cu Primăria, fiind uneori mici discuții având motive financiare, dar care n-au depășit nici o clipă, el puțin în acest an, cadrul amiabil oficial. Într-un asemenea caz a fost vorba de acțiunea comună a celor trei culte maghiare, reformată, roman-catolică și unitariană deoarece considerau că impozitele pe clădirile școlare de suprafață mare aflată în proprietatea lor a fost una exagerată, deoarece pe Colegiul Unitarian s-a impus un impozit de 140000 lei anual, pe colegiul reformat de băieți 320000 lei, iar pe clădirea "Marianum" 330000 lei. Contestația lor comună făcută în aprilie 1948, va avea succes și în cazul fiecăruia impozitul va scădea la jumătatea sumei impusă original.<sup>55</sup>

**Condițiile de la Liceul Economic.** Probleme similare au avut și în cazul Liceului Economic de la Cristuru Secuiesc, dar pentru soluționarea acestora Biserica a adoptat o tactică diferită. Pe când Colegiul Unitarian din Cluj avea o valoare ieșită din comun din punctul de vedere al tradiției, având nu numai valoare materială, dar mai ales simbolică și istorică, liceul economic era o instituție mult mai recentă, fără renumele și tradițiile Colegiului, dar destul de practică și importantă din alte motive.

Este foarte probabil că tocmai de aceea s-au făcut demersuri la organele de stat pentru sprijin și chiar s-au elaborat planuri pentru eventuale colaborări interconfesionale sau chiar cu sectorul privat. Într-o ședință a Consiliului Reprezentativ, ținută în 1 august 1946 se afirmă că dacă statul nu va binevoi să întrețină această școală trebuie adoptată o strategie care să implice colaborarea interconfesională, chiar dacă prin acesta și școala va

<sup>47</sup> AEUT. Ko. Á 4/1945.

<sup>48</sup> AEUT. Ko. Á 58/1945.

<sup>49</sup> AEUT. Ko. Á 157/1945.

<sup>50</sup> AEUT. Ko. Á 853/1945.

<sup>51</sup> AEUT. Ko. Á 180/1945.

<sup>52</sup> AEUT. Ko. Á 181/1945

<sup>53</sup> AEUT. Ko. Á 4/1946.

<sup>54</sup> AEUT. Ko. Á 1784/1946.

<sup>55</sup> AEUT. Ko. Á 206/1947-48.

deveni una interconfesională.<sup>56</sup>

Multe documente vorbesc despre greutățile acestei școli, care a suferit pierderi masive în timpul războiului, problema nefiind supraviețuirea acestuia, ci decăderea procesului didactic, teoretic și practic, mai ales din lipsa unor resurse. Conform unui inventar din 30 aprilie 1945, pe parcursul războiului s-au pierdut 40% din animalele școlii, între care 2 boi, un cal, 18 porci, 300 de kilograme de fân și 5600 kg de furaje.<sup>57</sup>

La o distanță de un an, în aprilie 1946 o estimare spune că cele mai importante și urgente materii cu care ar trebui să se aprovizioneze școala ar fi : 1 cal de tracțiune, o vacă, o scroafă, o pereche de hamuri, mașini de pulverizare, toate aceste într-o valoare totală de 25 de milioane de lei<sup>58</sup>, sumă ce pare a fi uriașă și la prima vedere, dar mai ales dacă ne uităm peste bugetul școlii, pare a fi de neprocurat, cu toate astea însă fiind vorba de niște materiale chiar importante și necesare care necesitau acești bani. Iar de acest lucru erau conștienți și cei responsabili.

**Ajutoare din afara Bisericii.** În legătură cu refacerea și reconstrucția avariilor produse de război, s-au găsit în arhive următoarele informații. Biserica a primit un mare ajutor indirect de la Stat prin faptul că plata personalului didactic a fost preluat de aceasta din urmă, bisericii revenindu-i doar obligațiile cu salarizarea personalului auxiliar.<sup>59</sup> Acest lucru a dat o gură de oxigen important instituțiilor școlare confesionale, cel puțin pentru moment, nefiind observat conotația negativă al acestui fapt, care se va concretiza abia în 1948, prin care Statul va primi un rol de control și de intervenție în treburile școlilor confesionale nemaiîntâlnit de până atunci. Astfel fondurile existente puteau fi regrupate în direcțiile infrastructurii și al aprovizionării, dar și așa, cel puțin în cazul acestui Colegiu, această ușurare în sine nu era de ajuns.

Se pare că și alte organisme, din afara Bisericii au sesizat eventuala importanță a acestei instituții, ajutând-o cu donații destul de importante. Astfel primește Liceul ca donație 32 de bucăți de cărți de specialitate din domeniul agriculturii de la Partidul Comunist, în 19. VI. 1946.<sup>60</sup> Altădată Ministerul Agriculturii a donat 52 de volume de cărți și 64 de calendare agricole care au avut și rol ilustrativ, în 31. octombrie 1946.<sup>61</sup> Este foarte probabil că au existat mai multe donații, și altele mai mici, din partea unor parohii sau persoane private, care însă n-au fost consemnate în documentele din Arhiva Bisericească, reprezentând obiecte sau sume mai minore.

Ultima propunere de colaborare adresată către Ministerul Agriculturii și Domeniilor se datează la începutul 1948, mai precis din 14 ianuarie, scrisoare prin care se cere ajutorul Ministerului în scopul întreținerii școlii, deoarece patrimoniul acestuia aproape că s-a distrus în timpul războiului în totalitate, reconstrucție acestora și sanarea situației încă nu s-a reușit, iar Biserica Unitariană se află într-o situație economică foarte gravă.<sup>62</sup> Însă în acest an deja nu prea mai contau gesturile Ministerului, deoarece în august la un loc cu toate celelalte școli particulare și confesionale și aceasta va fi naționalizată.

<sup>56</sup> AEUT. Gi. Á. *Gazdasági iskola államra vonatkozó ügyei* [Problemele Liceului Economic care au legătură cu Statul]. 920/1946.

<sup>57</sup> AEUT. Gi G. *Gazdasági iskola: Felszerelés, Berendezés, adományok*. 292/1945.

<sup>58</sup> AEUT. Gi . B. *Gazdasági iskola megszervezése* [Organizarea Liceului Economic].

<sup>59</sup> AEUT. Ko. Á. 310/1945.

<sup>60</sup> AEUT. Gi. G. 422/1945.

<sup>61</sup> AEUT. Gi. G. 1656/1946.

<sup>62</sup> AEUT. Gi. Á. 50/1948.

## Biserica Unitariană în contextul instalării regimului comunist

Pe de o parte, poate că nu tocmai Biserica Unitariană este exemplul cel mai ilustrativ pentru soarta generală a bisericilor vremii, fiind vorba de o confesiune mică în comparație cu cultele romano-catolice, greco-catolice și reformate, să nu mai vorbim de ortodoxia română cu milioane de credincioși. Însă tocmai prin faptul că în cazul acestui cult mai redus ca și număr de credincioși, dar care are o tradiție foarte mare, datele sunt concentrate, acestea pot fi evaluate foarte ușor și putem presupune că nici în cazul celorlalte biserici ale vremii, chiar dacă situația nu a fost același, privind procesele de transformare nu au existat diferențe majore.

Rolul unei biserici în primul rând nu este în domeniul economic, ci în cel spiritual și cultural, dar nu se poate lipsi nici de acest domeniu, pe care îl gestionează în limitele resurselor umane proprii, mulți preoți fiind și manageri eficienți. Patrimoniul unei biserici însă nu este pusă întotdeauna în slujba urmării unor profituri bănești, și sunt considerate a fi mult mai importante, de obicei, acele instituții care consumă fondurile bănești în scopul realizării unor servicii spirituale și culturale, cum s-a văzut și prin datele acestui studii. Însă pentru a avea ce să se consume, aceste fonduri trebuiesc create mai întâi, și pentru asta trebuie depusă o anumită activitate.

După toate aparențele, ca și restul societății, și biserica unitariană a experimentat greutățile războiului și cele ale perioadei de tranziție de după război. Patrimoniul existent de până atunci făcea tot mai greu față nevoilor care au crescut și diversificat, și din această cauză s-a pus problema diversificării activităților economice ale bisericii precum și ce al maximizării eficienței acestora. Din documente nu reiese că s-ar fi întreprins niște investiții masive de dezvoltare, economiștii bisericii axându-se după toate aparențele pe păstrarea bunurilor existente și utilizarea acestora, strategie sigură, fără multe riscuri, dar ineficientă în mare măsură în perioade de crize și de tranziție.

Colaborarea bisericii cu organele administrației publice locale și cu organele statului era una bună, probabil că cea mai bună dintre toate cultele minoritare motivele acestuia fiind probabil multiple : dimensiunile și puterile mai reduse ale acestui cult îl făcea a fi mai vulnerabil decât erau celelalte, dar această colaborare nu s-a transformat în servitute politică de nici un fel. Cine citește revistele unitariene "Keresztény Magvető" și "Unitárius Közlöny" va observa o tendință , uneori chiar vizibil forțată, de a păstra o conduită apolitică, nu numai prin neafilierea la doctrinele și scopurile vreunui partid sau organizație, ci și prin nedezbaterea completă a unor idei. Cu toate acestea, această biserică este una din cele mai "lumești" dintre toate cultele care au avut și au până în această clipă tradiții mari.

Prin toate procesele-verbale și alte documente ale acestei biserici care au caracter de sinteză în domeniul economic se simte o oarecare îngrijorare din cauza că veniturile nu satisfac – sau mai bine zis, nu vor satisface într-un viitor imediat și previzibil - nici măcar nevoile cele mai urgente, nefiind nici măcar vorba de o dezvoltare masivă. Iar accentuarea acestui fapt este foarte probabil că a contribuit mult la succesul statului comunist din 1948 de a reduce rolurile bisericilor în anumite domenii ale vieții sociale.

